

DOI: 10.19195/1733-5779.21.3

Historia aktualna — austriacka regulacja odsetek i lichwy w XIX–XX w.

JEL Classification: K12, K15, N23

Słowa kluczowe: Austria, Austro-Węgry, Galicja, ABGB, odsetki, lichwa, historia prawa, prawo cywilne

Keywords: Austria, Austria-Hungary, Galicia, ABGB, interest, usury, legal history, civil law

Abstrakt: Celem niniejszego artykułu jest ukazanie zjawiska odsetek kapitałowych i lichwy w prawie prywatnym na przykładzie regulacji prawa austriackiego. Od połowy XVIII w. aż do I wojny światowej kwestia ta stanowiła obiekt licznych działań ustawodawcy, idących w różnych kierunkach. Autor analizuje kolejne akty prawne, odnosząc je do współczesnej doktryny. Szczególny akcent zostaje położony na dwóch próbach wprowadzenia całkowitej swobody odsetkowej (1787 i 1868 r.), które niestety okazały się efemeryczne. Usiłowania liberalizacyjne zaowocowały jednakże nowoczesnym ujęciem lichwy w rozporządzeniu cesarskim z 1914 r., w którym uregulowano ją w ramach współczesnego pojęcia wyzysku, co stanowi łącznik z współczesnym ustawodawstwem polskim, do którego nawiązuje zakończenie artykułu.

Ongoing history — Austrian regulation of interest and usury in 19th–20th centuries

Abstract: This thesis aims to depict phenomena of interest and usury in private law using example of regulation of interest and usury in Austrian law. This issue was regulated in various ways from the mid-18th century until the World War I. Subsequent legal acts are being analysed, referring to contemporary legal theories. Special emphasis is placed on the two aims of introducing full freedom of interest rate (in 1787 and 1868) which, however, proved to be ephemeral. Nevertheless, liberalising attempts resulted in modern depiction of usury in the Imperial decree of 1914, where it was identified with extortion; that creates a connection to the contemporary Polish regulation, to which reference is made in the end of the article.

Wstęp

Instytucja odsetek stanowi jedną z podstaw współczesnej gospodarki. W codziennym życiu atakują nas one zewsząd, jest to bowiem podstawowa, najbardziej oczywista forma wynagrodzenia za używanie cudzego kapitału. Trafna i precyzyjna wydaje się ich definicja współczesna epoce, o jakiej traktuje niniejsza praca:

pod pojęciem odsetek rozumie się wynagrodzenie świadczone komuś za dobrowolnie przez niego udzieloną lub odebraną mu [bez jego zgody — K.B.] możliwość używania sumy pieniężnej lub ogólnie rzeczy zamiennych, zależne od stosunku umownego i czasu używania¹.

Odsetki stanowią więc w swej istocie pewną zobiektywizowaną, powszechnie przyjętą formę obliczania tegoż wynagrodzenia, którego wysokość jest skorelowana z wielkością kapitału i czasem korzystania z niego. W efekcie instytucja odsetek jest nierozzerwalnie związana z prawem umów, w szczególności ze *stricte* pieniężnymi umowami pożyczki czy kredytu (odsetki kapitałowe) — dziś szczególnie doniosłą rolę odgrywają w obrocie bankowym, ale — co oczywiste — częste i w pełni dopuszczalne jest również ich stosowanie przez osoby prywatne.

Z punktu widzenia dogmatyki prawa, jego teorii i związku z etyką oraz filozofią, szczególnie godny uwagi jest osobny typ odsetek — odsetki maksymalne. Ich koncepcja, pojawiająca się już w prawie antycznym, stanowiła zawsze rzadki wyraz bezpośredniej, bezceremonialnej ingerencji ustawodawcy w prawo prywatne, ograniczającej swobodę umów. Jej podłoże motywowano różnie — najczęściej religijnie i moralnie, w późniejszych czasach także argumentami ekonomicznymi.

Z zagadnieniem odsetek maksymalnych wiąże się ściśle pojęcie lichwy, rozumiane na przestrzeni wieków — już to jako pobór nadmiernych odsetek (w prawie rzymskim i współcześnie), już to jako pobór odsetek od kwot pieniężnych w ogólności (w tradycji żydowskiej, islamskiej czy nauczaniu Kościoła). Lichwa zawsze jednak traktowana była jako praktyka w najwyższym stopniu naganna, niedopuszczalna przez system prawny, niezależnie od przełamywania w ten sposób podstawowych zasad prawa prywatnego.

Z pojęciem lichwy, dziś nieco przestarzałym, łączy się blisko współczesna instytucja wyzysku, która stanowi typowy dla kontynentalnego kręgu prawnego sposób uniknięcia obiektywnie rozumianej niesprawiedliwości, do jakiej prowadzi nieekwiwalentność świadczeń pomiędzy stronami umów. Obecnie (również w prawie polskim) to właśnie regulacja wyzysku — zarówno cywilnoprawna, jak i prawnokarna — obejmuje m.in. lichwę.

¹ „Unter Zinsen versteht man die Vergütung, welche Jemandem für die von ihm freiwillig gewährte oder ihm entzogene Benutzung einer Geldsumme oder überhaupt einer bestimmten Quantität vertretbarer Sachen im Verhältnisse des Vertrages und der Dauer des Gebrauches geleistet wird”, L. von Kirchstetter, F. Maitisch, *Commentar zum Oesterreichischen Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche*, Wien 1882, s. 512. Jeżeli nie podano inaczej, tłum. K.B.

Globalne omówienie tematyki lichwy, wyzysku i odsetek w prawie cywilnym dalece wykraczałoby poza skalę artykułu — tematem niniejszej pracy jest zatem uregulowanie odsetek kapitałowych i lichwy w prawie austriackim w XIX i początkach XX w. Analiza problemu na tym właśnie przykładzie ma głęboki sens, ponieważ w owym okresie to właśnie w Austrii aż czterokrotnie podejmowane były głębokie zmiany ustawodawstwa dotyczącego odsetek i lichwy. Jest to znakomity przykład do ukazania ponadczasowych problemów i rozterek wiążących się z tą kwestią.

Regulacja austriacka od Marii Teresy po ABGB

Osiemnastowieczne tendencje kodyfikacyjne przyniosły w krajach habsburskich, oprócz prób kodyfikacji, również pierwsze szczegółowe, kompleksowe uregulowanie kwestii lichwy. Dokonała tego cesarzowa Maria Teresa patentem z 26 kwietnia 1751 r.² Ustanowiono w nim odsetki maksymalne w wymiarze 5% (utrzymując podstawową stawkę wcześniejszych aktów, pochodzących jeszcze z XVI–XVII w.), z odstępstwem dla czynności handlowych (6%). Przekroczenie tych ograniczeń przesądzało nie tylko o lichwiarskim charakterze umowy i groziło konfiskatą sumy pożyczki, lecz także karami wolnościowymi oraz na ciele i honorze³. Łączono zatem sankcje prywatno- i publicznoprawne, co pozostaje charakterystycznym rysem zwalczania lichwy aż do dzisiaj.

Powyższy akt został zastąpiony przez patent Józefa II z 29 stycznia 1787 r.⁴, stanowiący niewątpliwy przełom w traktowaniu lichwy. Ten krótki akt miał na celu przyczynienie się do pobudzenia gospodarczego — jak stanowiła jego preambuła, chciano „postarać się o ułatwienie dla kredytu prywatnego, skrępowanego ustawową regulacją odsetek”⁵. Bezpośrednio, wzorem rzymskim, łącząc instytucję odsetek z umową pożyczki (co utrzyma się także w późniejszym ustawodawstwie), wychodzono zatem z przesłanek czysto ekonomicznych; uchylono całe dotychczasowe ustawodawstwo penalizujące lichwę, zniesiono odsetki maksymalne oraz zmniejszono obciążenia podatkowe.

Odstąpiono zatem całkowicie od podejścia, którego wyrazem był patent terezański; po raz pierwszy w nowożytnych dziejach tej części Europy lichwa (niem. *Wucher*) przestała być przedmiotem regulacji prawnokarnej — uchylając wszystkie dotyczące jej wcześniejsze akty, wręcz usunięto to pojęcie z języka prawnego.

Tak daleko posunięta liberalizacja szybko spotkała się ze znaczną krytyką, okazując się ostatecznie tylko efemerycznym eksperymentem. Kres owej krótkiej,

² *Ibidem*, s. 513.

³ *Ibidem*.

⁴ Patent vom 29. Januar 1787 für gesamte Länder, JGS 96, nr 625.

⁵ „Um dem durch gesetzmässige Bestimmung der Zinsen gehemmtten Privatcredit Erleichterung zu verschaffen”.

kilkunastoletniej epoki „swobody odsetek” (*Zinsfreiheit*) przyniósł patent Franciszka II z 2 grudnia 1803 r.⁶ Jak stwierdzono w jego preambule,

w miejsce przewidywanego dzięki temu ułatwieniu [tj. regulacji patentu z 1787 r. — K.B.] swobodnego używania kapitału dla wsparcia pożytecznej działalności — weszła niepoohamowana żądza zysku, żerująca na głupiej rozrzutności i sytuacjach nagłej potrzeby, zniechęcająca do pracowitości i przedsiębiorczości, tłumiąca kredyt prywatny i mająca szkodliwy wpływ na obyczaje i poglądy⁷.

Patent o lichwie z 1803 r. (dalej: PatLichw) był obszerny (39 paragrafów) i kompleksowo regulował kwestię lichwy *sensu largo* (nie tylko nadmiernych odsetek, ale w ogóle wyzysku w stosunkach umownych), zawierając normy dotyczące zarówno prawa zobowiązań, jak i prawnokarne oraz procesowe. Poziom odsetek ustawowych i maksymalnych miał co do zasady wynosić odpowiednio 4 i 6%.

Jak stwierdzali już współcześni autorzy, PatLichw w całości swojej regulacji stanowił „ponowne narodzenie” (*Wiedergeburt*)⁸ regulacji z czasów przedjózefińskich; był więc w sferze prawnej zapowiedzią czasów restauracji. Choć obowiązywał blisko 65 lat, dopóki nie uchylili go ustawa z 14 czerwca 1868 r.⁹, dokładniej omówiona w dalszej części artykułu, to znacznie wcześniej straciły moc jego przepisy dotyczące wysokości odsetek, zastąpione regulacją kodeksową.

Rok 1811 przyniósł bowiem powstanie jednego z najważniejszych pomników prawa nowożytnej Europy, funkcjonującego po dziś dzień — Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch, powszechnie znanego pod skrótem ABGB¹⁰, ogłoszonego patentem cesarskim z 1 czerwca 1811 r.¹¹ Jego głównym twórcą był Franz von Zeiller (1751–1828) — jeden z czołowych prawników austriackich tego okresu. Było to finalne ogniwo kilkudziesięcioletniego procesu tworzenia austriackiej kodyfikacji, rozpoczętego jeszcze przez Marię Teresę.

Przepisy dotyczące odsetek kapitałowych zostały umieszczone w rozdziale 21. kodeksu, zatytułowanym „O kontrakcie pożyczki”¹², zawierającym §§ 983–1001 ABGB. Już systemowo więc, idąc za tradycją rzymską i wcześniejszymi patentami o lichwie, ustawodawca potwierdził ścisły związek tej instytucji z umową

⁶ Patent vom 25. Dezember 1803, JGS 525, nr 240.

⁷ „An die Stelle der durch diese Begünstigung beabsichtigten freieren Verwendung der Capitalien zur Unterstützung nützlicher Unternehmungen, trat ungemässigte Gewinnsucht, die auf die Thorheit der Verschwendung und die Drangumstände des Bedürfnisses specularle, Fleiss und Betriebsamkeit muthlos machte, den Privat-Credit unterdrückte, und die schädlichsten Folgen auf Sitten und Gesinnungen verbreitete”.

⁸ C. Chorinsky, *Der Wucher in Oesterreich*, Wien 1877, s. 29.

⁹ Dz.U.P. z 1868 r., l. 62.

¹⁰ W literaturze polskojęzycznej kodeks funkcjonował pod różnymi nazwami; najczęściej stosowane to Powszechna Księga Ustaw Cywilnych (p.k.u.c.), ustawa cywilna austriacka (u.c.a.); w Galicji często także powszechna ustawa cywilna (p.u.c.) czy po prostu ustawa cywilna (u.c.).

¹¹ Patent vom 1. Juni 1811, JGS Nr 946.

¹² Cytaty z pierwotnej wersji ABGB z 1811 r. według tłumaczenia M. Stojowskiego, wydane w Wiedniu w 1811 r.; zachowana została oryginalna pisownia i interpunkcja.

pożyczki. Należy w tym miejscu przypomnieć, iż ABGB nie ma budowy pandektowej, a zatem brakuje w nim części ogólnej prawa zobowiązań, w której ujęto regulację odsetek (jak np. w polskim k.c.).

Zgodnie z regulacją ABGB (§ 984) umowa pożyczki, przewidująca odsetki („kontrakt procentowy”, *Zinsenvertrag*), stanowiła szczególną formę tejże, odróżnianą od „właściwej” pożyczki (*reines Darleihen*)¹³. Takie potraktowanie regulacji odsetek zostało jednakże skrytykowane w doktrynie — obowiązek ich zapłaty mógł wszakże powstać nie tylko na podstawie umowy pożyczki, ale ogólnie w sytuacji, w której ktoś otrzymywał do używania pewną liczbę rzeczy oznaczonych co do gatunku¹⁴.

Regulację „procentów” („prowizyi”) ustawodawca umieścił w §§ 993–1000, jednak już w poprzedzających przepisach zawarto normy mające istotne znaczenie dla odsetek kapitałowych. Paragraf 991 stwierdzał, iż w przypadku pożyczania „karty na dług”¹⁵ lub towarów (niebędących rzeczami zużywalnymi — zob. niżej) „dłużnik jest tylko obowiązany, albo oddać na powrót w całości [...], albo nadgrodzić wierzycielowi szkodę, jaką tenże dowiedzie”. Wykluczono zatem całkowicie możliwość pobierania odsetek od tego typu pożyczek; był to przepis *iuris cogentis*, którego naruszenie skutkowało niepowstaniem zobowiązania¹⁶.

Paragraf 993 stanowił iż, w razie zastrzeżenia w umowie pożyczki odsetek (niezależnie od tego, czy przedmiotem pożyczki były pieniądze, czy rzeczy zużywalne — „rzeczy znikome”, *verbrauchbare Sachen*)¹⁷ „kontrakt takowy w ten czas tylko obowiązuje, jeżeli dozwolone prowizye, z umowy pochodzące, przestąpione nie są”. Sankcją przekroczenia przepisu o odsetkach maksymalnych była zatem nieważność czynności prawnej. Regulację tę rozszerzał § 996, zgodnie z którym nieważne były także postanowienia, za pomocą których nakładano na dłużnika „inne poboczne obowiązki” lub zastrzegano „inne poboczne korzyści” na rzecz wierzyciela lub osób trzecich, jeśli ich wartość (po zsumowaniu z odsetkami) przekraczała wartość odsetek maksymalnych.

Te z kolei uregulowane zostały w § 994 i miały wynosić: „jeżeli zastaw był dany, po pięć, a bez zastawu, po sześć od sta na rok ieden”. Pod pojęciem „zastawu” rozumiano również zabezpieczenie hipoteczne. Przepis ten wprowadzał po-

¹³ F. von Zeiller, *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie*, t. 3. *Erste Abtheilung*, Wien-Triest 1812, s. 229.

¹⁴ L. von Kirchstetter, F. Maitisch, *op. cit.*, s. 512.

¹⁵ Również „prywatny oblig” (*Privatschuldschein*) — pisemne zobowiązanie się do spłaty długu.

¹⁶ S. Wróblewski, *Powszechny austriacki kodeks cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami, objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego*, cz. 2, Kraków 1918, s. 839.

¹⁷ Opłatę za używanie rzeczy innych niż zużywalne stanowił w nomenklaturze prawa austriackiego czynsz (*Zins*) — zob. J. von Schey, *Die Obligationsverhältnisse des österreichischen allgemeinen Privatrechts*, t. 1, z. 1. *Einleitung — Das Darlehen*, Wien 1890, s. 129.

nadto nowe domniemanie, według którego odsetki maksymalne należały się, jeśli w umowie zastrzeżono odsetki, jednakże bez podania ich wysokości¹⁸. Dłużnika obarczano zatem konsekwencjami nieprecyzyjnego sformułowania kontraktu.

Paragraf 995 ustanawiał odsetki ustawowe („prowizya prawna”) w wymiarze 4% rocznie, „a między umocowanemi od zwierżchności kupcami, i fabrykantami, od długu, który właściwie z interessów kupieckich wynika” — 6%. Powtórzono więc uregulowanie PatLichw. Zgodnie z § 997 odsetki co do zasady płatne były „przy oddawaniu Kapitału” lub corocznie, jeśli pożyczka była zawarta na okres dłuższy niż jeden rok, o ile strony nie postanowiły inaczej. Ograniczono też możliwość ściągania odsetek z góry — dopuszczalne było to za okres maksymalnie półroczny; główny twórca kodeksu motywował to koniecznością zachowania proporcjonalności świadczeń¹⁹. Niezależnie od sankcji za lichwę ustawodawca przewidywał, iż w takim wypadku „prowizye, nad tę miarę, z góry, czyli naprzód odciągnięne, powinny od dnia odciągnięcia, z kapitału być potrącone”.

Paragraf 998 zabraniał anatocyzmu („prowizyi od prowizyi nigdy brać nie wolno”), co motywowano w szczególności ochroną „lekkomyślnych dłużników” przed „chciwymi wierzycielami, ustalającymi krótkie terminy zapłaty”²⁰. Zeiller w zasadzie dopuszczał jednak możliwość pobierania odsetek od odsetek już wymagalnych, widząc w tym sens gospodarczy; dla ochrony wierzyciela dopuszczono zatem, poprzez osobną umowę, kapitalizację należnych odsetek sprzed dwóch lub więcej lat. W efekcie tworzyły one nową, osobną sumę, od której można było pobierać kolejne odsetki. Twórcy dziewiętnastowiecznej doktryny austriackiej zauważyli ponadto, że zakaz anatocyzmu nie oznacza zakazu pobierania odsetek za opóźnienie od niezapłaconych odsetek — zarówno ze względu na odrębność odsetek kapitałowych od odsetek za opóźnienie, jak i ze względu na powstanie w tym wypadku po stronie wierzyciela szkody, która powinna zostać pokryta²¹.

Paragraf 999 ograniczał swobodę stron pożyczki pieniężnej, ustanawiając obowiązek spłaty odsetek w walucie kapitału. Regulacja ta miała istotne znaczenie praktyczne u progu XIX w., gdy (zwłaszcza w krajach niemieckich i włoskich) funkcjonowały już liczne, zróżnicowane porządki monetarne; wojny napoleońskie skutkowały ponadto emisją pieniądza papierowego, inflacją i gospodarczą niestabilnością. Kodeksowe postanowienia co do odsetek zamykał § 1000, ustanawiający odesłanie do PatLichw w zakresie postępowania z lichwą (w szczególności w zakresie jurysdykcji i kar). „Dlatego też w kodeksie cywilnym zawarte zostało tylko to, co niezbędne było do regulacji wzajemnych praw prywatnych między

¹⁸ „Ta miara dozwoloney prowizyi, na umowie zasadzoney, w ten czas się także rozumić, gdy procent, w prawdzie umówiony, ale ilość procentu ustaloną nie była”.

¹⁹ F. von Zeiller, *op. cit.*, s. 259.

²⁰ *Ibidem*, s. 259–260.

²¹ M. Damianitsch, *Die Literatur des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches im Auszuge verfaßt*, Wien 1850, s. 178–179.

dłużnikiem a wierzycielem”²²; w przepisach ABGB zatem „podniesiono jedynie to, co niezbędne jest dla oceny ważności umowy pożyczki oraz praw pożyczkodawcy i pożyczkobiorcy”²³.

W opisany sposób ustawodawca austriacki przesądził o rozszczępieniu regulacji lichwy i odsetek, dotychczas całościowo ujętej w PatLichw. Tą metodą stworzono regulację stabilną, lecz krytykowaną; istotnie, wyłączenie z PatLichw przepisów cywilnoprawnych nasuwało choćby organizacyjno-systemowe pytanie, czy także zawarte w nim przepisy karne nie powinny się znaleźć w kodeksie karnym.

Liberalizm po raz drugi

Regulacja lichwy i odsetek stworzona przez PatLichw oraz pierwotną wersję ABGB z 1811 r. bez żadnych nowelizacji przetrwała przeszło pół wieku. Nie oznacza to jednak, że nie była krytykowana — przeciwnie, niechęć wobec dotychczasowych uregulowań rosła z czasem, doprowadzając w końcu do ich całkowitej zmiany na fali wewnętrznej przebudowy monarchii Habsburgów w latach 60. XIX w. Klęska w wojnie roku 1859 z Francją i Piemontem stanowiła początek końca dziesięcioletniej ery neoabsolutyzmu w Austrii i dała impuls do gruntownej wewnętrznej przebudowy państwa. Uwieńczeniem tego procesu było uchwalenie zbioru ustaw konstytucyjnych w roku 1867, znanego jako Konstytucja grudniowa (*Dezemberverfassung*), określającego ustrój Austrii aż do 1918 r.²⁴

Wspomnieć przy tym należy, że lata 50. i 60. XIX w. to okres zwany w krajach niemieckojęzycznych *Gründerzeit* — czyli czas dynamicznego rozwoju handlu, bankowości i industrializacji, powiązanej z rozwojem hutnictwa i powstaniem kolei. Procesy te wymagały nieraz ryzykownych inwestycji i znacznych ilości kapitału — dostęp do niego był zaś wydatnie utrudniony przez ustawodawstwo antylichwiarskie, a zwłaszcza ograniczenie wysokości odsetek.

Trendy liberalizacyjne, które w ciągu kilku lat pokojowo zmiotły w Austrii absolutyzm, nie mogły ominąć także prawa. Po katastrofie w wojnie z Prusami w 1866 r. monarchia Habsburgów znalazła się w położeniu krytycznym — dało to bezpośredni impuls do gruntownej przebudowy wewnętrznej, przyjęcia konstytucji i porozumienia (*Ausgleich*) z Węgrami. Obok przebudowy *stricte* politycznej, dominujący wówczas liberałowie wykorzystali swe wpływy również dla przeformowania postulatów odnośnie do swobody odsetek.

14 grudnia 1866 r. ogłoszona została ustawa o uchyleniu ustawowych ograniczeń wysokości odsetek oraz o zmianie karalności lichwy²⁵. Podobnie jak patent

²² F. von Zeiller, *op. cit.*, s. 254.

²³ *Ibidem*, s. 262.

²⁴ Zob. H. Wereszycki, *Pod berłem Habsburgów*, Kraków 1986, s. 181–195.

²⁵ Gesetz vom 14. December 1866, womit vom 1. Jänner 1867 an die gesetzlichen Beschränkungen des Zinsenmaßes aufgehoben und die Gesetze über Bestrafung des Wuchers geändert werden, RGBl 1866, nr 160.

józefiński z 1787 r. była ona aktem krótkim (zaledwie 10 paragrafów), lecz brzemieniem w skutkach.

Paragraf 1 ustawy uchylał ograniczenia dla pożyczek pieniężnych co do wysokości odsetek umownych, dodatkowych świadczeń i anatocyzmu (a zatem uregulowania §§ 994, 996 i 998 ABGB), zastrzegając jednak, że „pozostałe postanowienia prawa cywilnego co do umowy pożyczki pozostają nienaruszone”. Paragraf 2 modyfikował z kolei postanowienie § 993 ABGB, ustanawiając odsetki ustawowe w wysokości 6% niezależnie od zabezpieczenia pożyczki zastawem lub jego braku. Dalej następowały przepisy prawnokarne wprowadzające karalność lichwy charakteryzowanej przez rażącą dysproporcję świadczeń, połączoną z wykorzystaniem „ciężkiego położenia, lekkomyślności, niedoświadczenia lub niedołęstwa” (§ 3). Ustawodawca dążył w ten sposób do generalnego ujęcia istoty lichwy, odchodząc od jej rozumienia jako prostego przekroczenia zakazu pobierania wysokich odsetek bądź świadczeń dodatkowych²⁶. W brzmieniu tego przepisu wyraźnie widać już nowoczesne ujęcie lichwy, bardzo bliskie temu, co we współczesnym prawie zwane jest wyzyskiem (por. art. 388 k.c. oraz art. 304 k.k.).

Ustawa z 1866 r. była aktem niewątpliwie przełomowym, lecz niekompletnym — kwestię lichwy i odsetek regulowała w sposób wybiórczy, poruszając tylko kwestię pożyczek pieniężnych. Nie zmieniała zarazem brzmienia samych przepisów odsetkowych w ABGB ani ich nie uchylała. Te i inne niedociągnięcia nowego aktu, noszącego znamiona prowizoryczności, spowodowały zapewne, że żywot ustawy był krótki — obowiązywała zaledwie półtora roku, do 1868 r., w którym zastąpiła ją nowa regulacja. Ustawa z 14 czerwca 1868 r. uchylająca obowiązujące ustawy antylichwiarskie²⁷ stanowiła w zakresie prawa cywilnego uwieńczenie reformy zainicjowanej w 1866 r., a zarazem jej legislacyjne uzupełnienie i doszlifowanie.

Jak stanowił § 1 ustawy z 1868 r., „istniejące dotychczas ograniczenia ustawowe umownej stopy odsetkowej i wysokości kary umownej przy pożyczkach i wierzytelnościach kredytowych tracą moc obowiązującą”²⁸. Paragraf 2 ustalał stopę odsetek ustawowych na 6%, znosząc dotychczasowe rozróżnienie z § 995 ABGB (4%, z wyjątkiem kupców — 6%) i utrzymując podstawową stawkę przewidzianą w ustawie z 1866 r.; odsetki maksymalne zostały zniesione. Z kolei § 3 dopuszczał anatocyzm, o ile zostało to zastrzeżone umownie lub „jeżeli zaskarżono odsetki zapadłe, od nich od dnia doręczenia skargi”. Wysokość odsetek można było zastrzec umownie w dowolnej wysokości, przy braku takiego zastrzeżenia należały się zaś odsetki ustawowe. Paragraf 4 powtarzał postanowienie § 997 zd. 1 ABGB, zarazem jednak pozwalając na dowolne żądanie i potrącanie odsetek z góry, czego

²⁶ C. Chorinsky, *op. cit.*, s. 67.

²⁷ Gesetz vom 14. Juni 1868, wodurch die gegen Wucher bestehende Gesetze aufgehoben worden, RGBl. 1868, nr 62.

²⁸ Polskie brzmienie ustawy za: S. Wróblewski, *op. cit.*, s. 840.

z kolei ustawodawca z roku 1811 nie dopuszczał. W § 5 pozwolono na zastrzeżenie w umowie pożyczki zwrotu większej sumy lub liczbie bądź rzeczy lepszej jakości; „wszakże to, co ma być zwrócone, musi być tego samego rodzaju, jak to, co było dane”.

Kontynuację rewolucji zainicjowanej w 1866 r. przypieczętował § 7, który uchylał całość PatLichw, ustawę z 14 grudnia 1866 r., § 485 Kodeksu karnego z 1852 r. oraz — co szczególnie istotne — §§ 993–998, 1000 i 1196 ABGB. Uchylono ponadto „wszystkie postanowienia prawa cywilnego i karnego, sprzeczne z powyższymi przepisami”. Podstawową konsekwencją tej regulacji było przede wszystkim całkowite zniesienie karalności lichwy, któremu drogę utorowała już co prawda ustawa z 1866 r., ale która jednak zatrzymała się na stanowisku kompromisowym (zbieżnym z większością obecnych ustawodawstw).

Nadejście ery konstytucyjnej przyniosło więc w Austrii rzadki w dziejach Europy eksperyment prawny — wcielenie w życie zasady swobody kontraktowania odnośnie do odsetek i usunięcie pojęcia „lichwy” czy „wyzysku” (*Wucher*) z języka prawnego. Po 80 latach nastąpił powrót do porządku ustanowionego patentem józefińskim w 1787 r. — co symptomatyczne, w obu wypadkach podobne były motywy ustawodawcy (ułatwienie dostępu do kredytu) oraz okoliczności ideowe (wielotorowo postępująca liberalizacja).

Odwrót od „złotej wolności”

Całkowitość owego triumfu liberalizmu została jednak szybko zniweczona przez jego efemeryczność. Jak się wydaje, zadecydowały o tym przede wszystkim czynniki polityczno-gospodarcze, które już po kilku latach osłabiły rządzących liberałów, a ostatecznie trwale odsunęły ich od rządu.

Na niwie ekonomicznej natomiast decydujący cios złotej erze austriackiego liberalizmu zadał wielki krach na giełdzie wiedeńskiej. W „czarną sobotę” 9 maja 1873 r. pękła bańka spekulacyjna, dodatkowo nadmuchana odbywającą się wówczas w Wiedniu Wystawą Światową i związanym z nią entuzjazmem i optymizmem (częściowo podgrzewanym przez władze). 12 maja giełda wiedeńska zawiesiła działanie, a w niedługim czasie ze 126 banków działających na terenie Austro-Węgrych upadło 74²⁹.

Fala bankructw i społeczny szok przyniosły wzrost antysemityzmu oraz (co było powiązane) powszechną krytykę lichwy i spekulantstwa. W Galicji sprawa lichwy i tak już stanowiła żywotny problem, rozważany przez Sejm Krajowy — jak zauważa Katarzyna Sójka-Zielińska, odnosząc się do ustawy z 1868 r., „ustawa ta, uważana za skrajny przejaw zwycięstwa idei gospodarczego liberalizmu, wywołała w ciągu kilku lat obowiązywania poważne szkody i silny opór spo-

²⁹ S. Bratkowski, *Nieco inna historia cywilizacji. Dzieje banków, bankierów i obrotu pieniędzy*, Warszawa 2010, s. 351.

łeczny, zwłaszcza w Galicji”³⁰. Nastroje dodatkowo podsycaly kolejne skandale finansowe, dotyczące m.in. towarzystw kolejowych. Najślawniejsza była tzw. afera Offenheima, związana z koleją czerniowiecką, która w 1874 r. skompromitowała samego marszałka krajowego, ks. Leona Sapiechę³¹.

W takich realiach, odpowiadając na rezolucje i podejmowane rozmaitymi drogami usiłowania galicyjskiego Sejmu Krajowego, 19 lipca 1877 r. Rada Państwa (izba niższa parlamentu austriackiego) uchwaliła ustawę o środkach zaradczych przeciwko nieuczciwemu postępowaniu przy umowach pożyczki³², obowiązującą tylko na obszarze Galicji z Krakowem i Bukowiną włącznie. Akt ten, jakkolwiek partykularny, zmieniał przepisy powszechnego prawa cywilnego i karnego, dlatego też nie mógł zostać uchwalony przez Sejm Krajowy we Lwowie.

Ustawa była krótka — liczyła zaledwie 8 paragrafów. Zasadniczą jej treść zawarto w § 1 ust. 1³³, który zawierał normę prawnokarną, zarazem ujmując lichwę w sposób bardzo podobny jak uczyniono to w ustawie z 1866 r. Paragraf 2 ust. 1 ustawy nakazywał sędziemu karnemu unieważnienie umowy spełniającej kryteria lichwy; była to zatem regulacja odmienna od pierwotnego brzmienia § 993 ABGB z 1811 r., wedle którego czynność lichwiarska (w ówczesnym rozumieniu, tj. przekraczająca miarę odsetek maksymalnych) była nieważna z mocy prawa. Z kolei § 2 ust. 2 w swoisty sposób chronił „lichwiarskiego” wierzyciela — przysługiwało mu bowiem wynagrodzenie szkód, „które ponosi przez to, że kredytowanych wartości nieużywał”, w tym poprzez zaspokojenie z ewentualnego przedmiotu zabezpieczenia wierzytelności. Kwestia ta mogła podlegać niezależnemu rozstrzygnięciu przed sądem cywilnym — również w wypadku niemożności prowadzenia postępowania karnego „z innego powodu a nie dla braku istoty czynu lub dla niedostateczności poszlaków” (§ 4). O ile więc co do zasady sądem właściwym dla sprawy o lichwę był sąd karny, o tyle jurysdykcja cywilna dopuszczana była jako swoista „rezerwa”.

W ten sposób, po niespełna dekadzie, odżyło w Austrii ustawodawstwo antylichwiarskie. Nie był to jednak powrót do rozwiązań sprzed 1866 r., ale nowa jakość — ustawodawca nie uchylił bowiem ustawy z 1868 r. ani nie przywracał zniesionych przez nią ograniczeń. Lichwę stanowić miało „nieuczciwe postępo-

³⁰ K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009, s. 135.

³¹ Zob. J. Szpak, *Myśl społeczno-polityczna i gospodarcza księcia Leona Sapiehy (1803–1878)*, „Historia Slavorum Occidentis” 2014, 1 (6), s. 98–99.

³² Dz.U.P. z 1877 r. Nr 66.

³³ „Kto udzielając kredytu, umawia się z przyjmującym kredyt takowy o warunki, o których mu wiadomo, że przesadnością korzyści, dającemu kredyt przyznanych, sprowadzić muszą na przyjmującego kredyt, zgubę jego pod względem gospodarskim, lub do niej się przyczynić i że tej ich własności przyjmujący kredyt z powodu słabości rozumu, braku doświadczenia lub wzburzonego umysłu dostrzedz nie może, karany będzie aresztem od jednego aż do sześciu miesięcy lub grzywnami od 100 aż do 1000 złotych [reńskich — K.B.]”.

wanie przy umowach pożyczki” — patrząc zaś na jej przesłanki, ujęte w § 1 ust. 1 ustawy, łatwo można dostrzec tu zapowiedź tego, co znamy ze współczesnej regulacji wyzysku.

Akcent położony został zatem nie tyle na proste przekroczenie przepisu prawnego, ograniczającego pobór odsetek powyżej pewnej stopy, ale na wykorzystanie strony słabszej w sposób grożący jej „zgubą pod względem gospodarskim”. Ewolucję podejścia widać również w wyłączeniu spod regulacji nowego ustawodawstwa „interesów handlowych, w których przyjmujący kredyt uważany ma być za kupca lub na równi z kupcem” — profesjonalistom pozostawiano więc swobodę, dążąc do ochrony małuczkich przy równoczesnym nieblokowaniu przepływu kapitału czy dostępności kredytu.

Galicyska ustawa antylichwiarska postawiła zatem ten (z punktu widzenia Wiednia) marginalny, biedny i zaniedbany kraj koronny w forpoczcie prawnej kontrrewolucji. Żywoć aktu był krótki, co wynikało jedynie z tego, że po niespełna czterech latach, z drobnymi zmianami i uzupełnieniami, jego obowiązywanie zostało rozciągnięte na obszar całej Przedlitawii³⁴. Jak bowiem kilka lat później stwierdził prof. Stanisław Madeyski, „tylko jeszcze kilka lat trwał opór stawiany przez tych, którzy rozumieją, że wolności w prawie podporę dać trzeba, ale jej samej nigdy niszczyć nie należy”³⁵. Doszło do tego wraz z uchwaleniem Ustawy z dnia 28 maja 1881 r. o środkach zaradczych przeciw nierzetelnemu postępowaniu w czynnościach kredytowych³⁶. Akt ten powtarzał większość postanowień ustawy galicyjskiej z 1877 r., był jednak nieco dłuższy (17 paragrafów) i zawierał pewne legislacyjne nowinki³⁷.

W szczególności § 8, powtarzając zasadniczo postanowienie § 2 ustawy galicyjskiej z 1877 r., doprecyzował, „że to, co dający i używający kredytu nawzajem sobie świadczyli, mają sobie zwrócić łącznie z odsetkami od dnia dania”³⁸. Podobnie jak w przypadku ustawy z 1877 r., nowe obostrzenia nie stosowały się co do zasady do instytucji kredytowych, choć kwestia ta była sporna w orzecznictwie³⁹.

Paragraf 13 wprowadzał ograniczoną retroaktywność ustawy, nieobecną w ustawie galicyjskiej z 1877 r. Zgodnie z jego brzmieniem przepisy o jurysdykcji cywilnej miały być stosowane „także do wierzytelności, które powstały, zanim ustawa niniejsza zaczęła obowiązywać i nie zostały przed tym terminem

³⁴ Potoczna nazwa austriackiej części dualistycznej monarchii Habsburgów, oficjalnie: Królestwa i Kraje w Radzie Państwa Reprezentowane.

³⁵ S. Madeyski, *Charakterystyka prawodawstwa cywilnego w Austrii*, Kraków 1892, s. 11.

³⁶ Dz.U.P. z 1881 r. Nr 47.

³⁷ Zob. *Erläuternde Bemerkungen zu dem Gesetzentwurfe, betreffend Abhilfe widerunredliche Vorgänge bei Creditgeschäften*, [w:] 33. der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Abgeordnetenhauses — IX. Session, Wien 1882.

³⁸ W orzecznictwie pojawiły się jednak głosy, że możliwe jest uratowanie ważności czynności przy obniżeniu wartości odsetek — zob. G.10759.

³⁹ S. Wróblewski, *op. cit.*, s. 842.

ani uchylone, ani wyrokiem sądowym przyznane, ani drogą ugody sądowej zatwierdzone”; można było zatem żądać stwierdzenia nieważności już istniejących, lecz nieuznanych ani sądownie niestwierdzonych wierzytelności lichwiarskich.

Ustawa z 1881 r. okazała się dziełem trwałym. Warto wspomnieć, że w całym okresie istnienia dualistycznych Austro-Węgier tylko raz zmieniono w Austrii wysokość odsetek ustawowych (wciąż regulowaną ustawą z 1868 r.), w 1885 r. obniżając ich wysokość do 5%. Długowieczność tego ustawodawstwa, połączona z wygaszeniem sporów o lichwę, rozpalających Austrię przez poprzednie dwie dekady, niewątpliwie dowodzi sukcesu ustawodawcy. Należy przy tym podkreślić, że ustawa antylichwiarska z 1881 r., podobnie jak jej „prototyp” z roku 1877, dotyczyła jednak tylko lichwy odnośnie do kapitału. Dopiero kolejny akt, który wśród armatnich salw zastąpił ją w roku 1914, utożsamiał ostatecznie „lichwę” i „wyzysk”, u schyłku monarchii Habsburgów wprowadzając w ten sposób jej ustawodawstwo antylichwiarskie w czasy współczesne.

Odsetki i lichwa w obliczu Wielkiej Wojny

Strzały w Sarajewie, które 28 czerwca 1914 r. położyły kres światu *belle époque*, stanowiły także początek końca osiemsetletniej monarchii Habsburgów. Wybuch Wielkiej Wojny, będącej zarazem ostatnim akordem naddunajskiej monarchii, wymógł szeroko zakrojoną akcję legislacyjną, która miała przestawić maszynę państwową na tory wojenne.

Już 12 października 1914 r. wydane zostało rozporządzenie cesarskie o lichwie⁴⁰ zastępujące ustawę z 1881 r. Był to kolejny akt krótki (11 paragrafów), lecz brzemienny w skutkach; mimo swej nadzwyczajności i doraźności stanowił wyraz nowoczesnych tendencji prawnych. Sposób, w jaki ujęto w nim lichwę, przetrwał w prawie austriackim do dzisiaj, bliski jest również obecnej polskiej regulacji wyzysku.

Paragraf 1 rozporządzenia stanowił przepis cywilnoprawny wprowadzający sankcję nieważności umowy lichwiarskiej, definiowanej przez to, że:

ktoś wyzyskuje u drugiego lekkomyślność, położenie przymusowe, niedołęstwo rozumu, brak doświadczenia, lub wzruszenie umysłu w ten sposób, że za świadczenie przyjmuje dla siebie lub osoby trzeciej obietnicę świadczenia wzajemnego lub świadczenie wzajemne, którego wartość majątkowa do wartości jego świadczenia w rażącym pozostaje stosunku.

Choć zatem istotą definicji lichwy pozostało wyzyskanie słabości kontrahenta, widoczna jest znacząca zmiana dotychczasowych przesłanek obiektywnych — świadczenie nie musiało już prowadzić do ruiny, wystarczyło, że pozostawało w rażącej dysproporcji do świadczenia wzajemnego. Lichwę ujęto tu w sposób ogólny; nie dotyczyła tylko „interesów kredytowych”, ale wszelkich umów wzajemnych. Co więcej, w przeciwieństwie do regulacji ustawy z 1881 r., nieważność

⁴⁰ Dz.U.P. z 1914 r. Nr 275.

umowy następowała z mocy prawa, a strony miały sobie zwrócić „to, co z nieważnej umowy otrzymały na swoją korzyść” (§ 7) wraz z odsetkami ustawowymi. Zmiany te stanowiły niewątpliwe ułatwienie dla sądów, które nie musiały już w każdym wypadku szczegółowo badać całego kontekstu faktycznego oraz ekonomicznej kondycji poszkodowanego lichwą — decydująca była relacja samych świadczeń. W ten sposób ustawodawca austriacki stworzył normę bardzo bliską obecnemu art. 384 k.c. — polski ustawodawca przyjął jednak łagodniejsze konsekwencje wyzysku.

Ponadto § 10 nadawał rozporządzeniu daleko idącą moc wsteczną — jego postanowienia miano stosować również do wierzytelności powstałych przed jego wejściem w życie, chyba że zostały już uregulowane „albo je ustalono orzeczeniem sądowym lub innym tytułem egzekucyjnym”.

Nowy akt doszlifowywał zatem i korygował dotychczasową regulację, we współczesny sposób utożsamiając lichwę z wyzyskiem. O sukcesie tej koncepcji świadczy rychłe umieszczenie jej w ABGB, gdzie utrzymuje się do teraz.

Ogromny postęp w każdej dziedzinie życia, jaki dokonał się w XIX w., musiał bowiem gruntowną nowelizację austriackiego kodeksu⁴¹. Szeroko zakrojone prace i dyskusje trwały od pierwszych lat XX w., jednak ich wprowadzenie w życie dokonało się dopiero poprzez trzy nowele w latach 1914–1916. Ostatnia z nich, wydana w formie rozporządzenia cesarskiego z 19 marca 1916 r.⁴², dokonała znacznej zmiany przepisów prawa zobowiązań.

Zgodnie z § 90 rozporządzenia nowelizującego nowe brzmienie otrzymał § 879 ABGB, obejmujący katalog kontraktów nieważnych z mocy prawa. Oryginalnie zawierał on dość kazuistyczne wyliczenie umów, które uznano za niedopuszczalne z powodów etycznych. Nowela z 1916 r. unowocześniała te postanowienia; § 879 w nowym brzmieniu rozpoczynał się ogólną klauzulą nieważności umów sprzecznych z ustawą bądź dobrymi obyczajami, w kolejnych ustępach zawarto zaś otwarty katalog umów nieważnych; w ust. 4 uregulowano lichwę (czy raczej, używając współczesnej terminologii polskiej, wyzysk).

Przepis ten, obowiązujący w ustalonym wówczas brzmieniu do chwili obecnej, stanowi niemal dosłowne powtórzenie § 1 rozporządzenia z 1914 r. W ten sposób austriacki ustawodawca powrócił zatem do analogicznej metody uregulowania lichwy, jak w roku 1811, materię cywilnoprawną umieszczając w ABGB, a karnoprawną i procesową pozostawiając w akcie odrębnym (rozporządzenie z 1914 r. nie zostało uchylone). Przepis § 879 ust. 4, w niezmienionym brzmieniu, wciąż pozostaje w mocy, stanowiąc niepozorną pozostałość wielkich sporów i wysiłków trwających od XVIII w.

Regulacja ta wyraża jednak nie tylko ciągłość, lecz także wspólne dziedzictwo — jedno spojrzenie na art. 43 polskiego k.z. z 1932 r. pozwala dostrzec łądzące

⁴¹ Zob. K. Sójka-Zielińska, *op. cit.*, s. 138–145.

⁴² Dz.U.P. z 1916 r. Nr 69.

podobieństwo obu regulacji do siebie wzajemnie oraz do art. 388 k.c. Główna różnica objawia się w skutkach prawnych zaistnienia wyzysku (a więc i lichwy⁴³) — ustawodawca polski już w okresie międzywojennym uznał, że podstawową konsekwencją powinna być nie bezwzględna nieważność, ale roszczenie o modyfikację stosunku umownego; dopiero „gdy jedno i drugie jest utrudnione, może uchylić się od skutków prawnych swego oświadczenia woli”. Regulacja ta niemal dosłownie inkorporowana została do obecnego k.c.

Zakończenie

Na koniec niniejszego artykułu można pokusić się o pewne wnioski. Prześledzenie dziejów regulacji odsetek kapitałowych i lichwy ukazuje bowiem zjawisko ciekawe i ponadczasowe — ciągłą koegzystencję dwóch koncepcji ich uregulowania.

Pierwsza z nich ma oparcie w Starym Testamencie i myśli chrześcijańskiej, zaś w czasach nowszych — w ideowych nurtach socjalnych i paternalistycznych. Zakłada ona ryzyko fundamentalnej niesprawiedliwości związanej z poborem odsetek; stąd wypływa przeświadczenie o konieczności państwowego nadzoru nad tą, prywatną przecież, sprawą — zarówno poprzez sankcje karne, jak i prywatnoprawne.

Koncepcja druga to podejście liberalne, którego załączki widzimy w starożytnym Rzymie i koncepcjach Kalwina, ostatecznie wyrażone przez myślicieli oświeceniowych oraz ojców liberalizmu w XVIII–XIX w. Wychodząc z założeń wolnorynkowych i mając oparcie w fundamentalnych zasadach prawa prywatnego (swoboda umów, autonomia stron), neguje ono potrzebę traktowania przez władze publiczne kwestii wynagrodzenia za kapitał w sposób szczególny.

Dzieje dziewiętnastowiecznej legislacji austriackiej znakomicie ukazują starcie powyższych koncepcji — to właśnie w Austrii dwukrotnie doszło do eksperymentu w postaci pełnej „wolności odsetkowej”. Choć można uznać, że oba zakończyły się niepowodzeniem, to jednak przyniosły gruntowne przeobrażenie rozumienia lichwy. Bezsporna stała się sama dopuszczalność poboru odsetek, lichwę utożsamiono natomiast raczej z wyzyskiem — zastosowaniem swej przewagi dla „krwiopijczego” wykorzystania drugiej strony kontraktu. Za niewątpliwý sukces dziewiętnastowiecznej nauki prawa należy uznać właśnie wypracowanie syntetycznej koncepcji wyzysku, łączącej w sobie wszystkie typy lichwy, oraz objęcie tą regulacją wszelkich innych potencjalnych nadużyć w świadczeniach wzajemnych.

Debata nie jest jednak zamknięta — świadczy o tym aktualność problemu w legislacji polskiej, widoczna m.in. w nowelizacji przepisów k.c. o odsetkach

⁴³ Tak też F. Longchamps, używając w kontekście tego przepisu sformułowania „czynność lichwiarska” — zob. J. Korzonek, I. Rosenblüth, *Kodeks zobowiązań — komentarz*, Kraków 1936, s. 113.

z 2015 r. Stale powracające w ostatnich latach dyskusje dotyczące kwestii kredytów hipotecznych we frankach szwajcarskich czy działalności firm pożyczkowych i regulacji kredytu konsumenckiego potwierdzają, że problemy lichwy, wyzysku i odsetek nigdy nie tracą na aktualności.

Upływ stuleci zmienia bowiem poglądy, nie zmienia jednak natury ludzkiej — ta zaś zawsze będzie dążyć do pomnażania zysku, również kosztem słabszego. Czy (i w jakim stopniu) należy dla ochrony tego ostatniego ograniczać ludzką wolność? Ten dylemat będzie towarzyszył prawodawcom zawsze.

Bibliografia

33. *der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Abgeordnetenhauses — IX. Session*, Wien 1882.
- Bratkowski S., *Nieco inna historia cywilizacji. Dzieje banków, bankierów i obrotu pieniężnego*, Warszawa 2010.
- Chorinsky C., *Der Wucher in Oesterreich*, Wien 1877.
- Damianitsch M., *Die Literatur des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches im Auszuge verfaßt*, Wien 1850.
- Dziadzio A., *Monarchia konstytucyjna w Austrii (1867–1914). Władza — obywatel — prawo*, Kraków 2001.
- Kirchstetter L. von, Maitisch F., *Commentar zum Oesterreichischen Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche*, Wien 1882.
- Korzonek J., Rosenblüth I., *Kodeks zobowiązań — komentarz*, Kraków 1936.
- Madeyski S., *Charakterystyka prawodawstwa cywilnego w Austrii*, Kraków 1892.
- Schey J. von, *Die Obligationsverhältnisse des österreichischen allgemeinen Privatrechts*, t. 1, z. 1. *Einleitung — Das Darlehen*, Wien 1890.
- Sójka-Zielińska K., *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa 2009.
- Szapak J., *Myśl społeczno-polityczna i gospodarcza księcia Leona Sapiehy (1803–1878)*, „Historia Slavorum Occidentis” 2014, 1 (6).
- Wereszycki H., *Historia Austrii*, Wrocław 1986.
- Wereszycki H., *Pod berłem Habsburgów*, Kraków 1986.
- Wróblewski S., *Powszechny austriacki kodeks cywilny z uzupełniającymi ustawami i rozporządzeniami, objaśniony orzeczeniami Sądu Najwyższego*, Kraków 1914–1918.
- Zeiller F. von, *Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erblander der Oesterreichischen Monarchie*, t. 1–4, Wien-Triest 1811–1812.

Wykaz skrótów

- ABGB — Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, austriacki kodeks cywilny z 1811 r.
- Dz.U.P. — Dziennik Ustaw Państwa (austriacki)
- G. — Sammlung von Civilrechtlichen Entscheidungen des k.k. obersten Gerichtshofes von J. Glaser, J. Unger, J. von Walther (liczba arabska oznacza liczbę porządkową orzeczenia w zbiorze)
- JGS — Justizgesetzsammlung
- k.c. — Kodeks cywilny z 1964 r.
- k.k. — Kodeks karny z 1997 r.
- k.z. — Kodeks zobowiązań z 1933 r.
- PatLichw — austriacki patent o lichwie z 3 grudnia 1803 r.
- RGBl — Reichsgesetzblatt (tylko jeśli niedostępna jest wersja polskojęzyczna, tj. Dz.U.P.)

Ongoing history — Austrian regulation of interest and usury in 19th–20th centuries

Summary

The paper depicts two main ideas on the regulation of usury and interest — a strict one, inspired by Christian and social thought, and a liberal one. Their struggle is visible especially in the history of Austrian legislation in 19th century, but remains topical and controversial until today, e.g. in discussions on mortgage credits in Poland. Therefore it is possible to conclude, that a question of usury and interest will not lose its importance in the future, since the course of time may change the ideas, but not a human nature, which constantly endeavours to maximise a profit, even at the cost of a weaker party.